

A socialismus és Jézus vallása.

Az embereket tetteikben, cselekedeteikben bizonyos eszmék és felfogások vezetik. Ha helyes eszmék befolyása alatt áll az egyén, akkor élete, cselekedetei is szépek és helyesek. Korunkban mind inkább kezd uralkodni a lelkeken a materialismus, a mely szerint az ember előtt csak annak van értéke, a mi kézzelfogható. Ezek szerint a földi boldogságnál magasabb cél nincsen. E téves és hamis felfogás következtében az emberiség összes culturája lomtárba való, mert ez a cultura nem ilyen felfogásnak az eredménye.

Volt idő, midőn az a felfogás uralkodott, hogy a lélek és a test két egymással ellenkező rész. A fő a lélek. E hamis nézet szülte a remete és az asketa életet. E hamis felfogás következtében fejlődött ki oly hatalmassá a katholicismus a középkorban, s így lett sok országban uralkodó és államvallássá, ellentétben a Jézus Krisztussal, a ki így szólott: „az én országom nem e világból való“, a ki magának világi hatalmat nem igényelt, nem keresett és keresni sem volt szándékában.

A protestantismus legnagyobb vívmányainak egyike az volt, hogy a bibliát mindenkinek a kezébe adta, hogy abból helyes és józan életelveket tanuljon. A protestantismussal megszületett a szabad vizsgálódás, a szabad gondolkozás, és a mely országokba a protestantismus szelleme behatolt, ott terjedett a tudomány, a művészet és a nemzeti érzés. A katholicizmus ellenben mindenütt egyesült a haladás legnagyobb ellenségeivel az absolutismussal, a reactióval, így Angliában a Stuartok alatt, Franciaországban Richelieu alatt s hazánkban is akár hányszor, még napjainkban is.

Míg a keresztény vallásfelekezetek egymással és egymás között harcoltak, e közben fellépett a materialismusnak a gyakorlati alkalmazása, a socialismus.

A socialismus téves felfogás eredménye. Az egyén földi boldogságát tartja végeztélnek. Kezdetben az első szószólói között voltak tudományos és országos hírvégyének, kik közül az egyiket, Saint Simont a francia forradalom minden vagyonától megfosztotta és ő

kezdette hirdetni, hogy mekkora az ellentét a vagyonos és a vagyontalan munkás nép között. Követői az ő nézetét egész rendszerré dolgozták ki, s már előtte regényekben kezdték a socialis tanokat fejtegetni (Medveczky Frigyes „Társadalmi problémák az államregényekben“ czimen a Budapesti Szemle 1886. év folyam.) A socialismus terjesztői, megalapítói nagy részben, mint Saint Simon vagy vagonukat vesztett vagy társadalmi állásuktól megfosztott egyének voltak, innen magyarázható ki elégedetlenségük a mai világrénddel.

De nem célunk a socialismus történelmével foglalkozni, hanem a socialismussal szemben a Jézus vallása magasztos és fölemelő társadalmi elméletét fejtegetni.

A socialismus célja az egyéni jóllét. Ez a nézet egészen ellentétes álláspontra helyezkedik a keresztény felfogással, a mely az emberi élet célját a szív, a lélek nemességében s az ezzel egybehangzó erkölcsös és példás életben keresi. Az egoismust tekinti célnak, a vastag önzést, a magának valóságot, a melylyel szemben a kereszténység küzd az ő nemes fegyvereivel. A socialisták a meglevő társadalmi rend felforgatására törekednek. Az egyéni önzés elé bizonyos korlátokat állítanak ugyan, de csak azért, hogy a jóllétet, mint végezt minden egyes annál inkább elérje. Társaságba kell állani az egyszemeknek, hogy céljukat annál inkább elérjék.

Elég vakmerők a sociáldemokraták azt hangoztatni, hogy az ő felfogásuk a kereszténység eredeti törekvéseivel egybenhangzó. Erre idézik a Cselekedetek könyve 2r. 44—45. versét, mely szerént az apostolok is oly társaságot alakítottak, hol mindenök közös vala, és Csel 4r. 32—34. versét. A Jézus vallása eszméje az emberszeretet és a könyörület. Az első keresztényeknél a vagyon közössége is a szeretet és a könyörület kifolyása volt. Jól mondja Paul Janet¹: „A józan észszel ellenkezik Jézus Krisztusban philanthropicus vagy socialista reformatort látni. Jézus csupán egy reformot akart: a lelkek javítását; az egyetlen társadalom, melyet szem előtt tartott, az égi társadalom (Isten országa), melyet a földi társadalom ellentétének tekintett. A gazdaság és hatalom, mely a földön biztosítja a fölényt, az ég szempontjából csak teher és akadály. Ezért kiáltott föl: „Jaj nektek gazdagok, mert elveszitek a földön vigasztalásokat! . . . Jaj nektek, kik megteltetek, mert éhezni fogtok. (Luk. 6r. 24—25v.) Ezért mondja tovább: „Mely nehezen mennek be az Istennek országába, kiknek

¹ Paul Janet: „A politikai tudomány története“ stb. ford. Lőrincz Béla Budapest, 1891. I. köt. 372. l.

gazdagságuk vagyon, (Márk. 10r. 23--25v.) mert a mennyország a lelki szegényeké vagyis azoké, kik a szegénységet vallási türelemmel hordozzák. A hatalomról ugyanaz áll, mi a gazdagságról: A fejedelmek uralkodnak a nemzetek fölött; nem lesz ez így köztetek“. „Az ígélet városában az elsők lesznek utolsókká és az utolsók elsőkké“. (Mát. 20. 25—27, Luk. 22r. 25—27.) Csakhogy ez a változás a mennyországban fog bekövetkezni; ide lenn csak oly föltétel alatt valósulhat, ha a nagyok önként kicsinyekké válnak, nem pedig az által, hogy a kicsinyek törekednek a nagyok helyére. A keresztény egyenlőség: erkölcsi, vallásos, önkéntes egyenlőség, nem pedig társadalmi és politikai“.

A sociáldemokraták elve egészen más, mint, a kereszténységé. A kereszténységgel szemben ellenségeskedést tanusítanak. „A sociáldemokraták a keresztény predicatiót a kötelességről, a türelemről, az engesztelhetőségről és a békés engedelmességről nem hallgatják“.¹ S az által, hogy a földi nyomort, a szegénységet a vagyontalanságból származtatják, egészen ellenséges álláspontot foglalnak el a kereszténységgel s éppen ennek igazságai megsemmisítésére törekeshetnek. Vajjon a külső körülményektől függ-e, hogy valaki jó vagy rossz legyen? Akkor az ember egészen a pillanat képmása. A szentírásban az egyes embernek csupán az ő munkája után való becsléséről, a birtokarányról nincsen szó. A hegyi beszéd magasztos tanítása szerént a valódi boldogság a szív tisztaságában, a lelkiismeret békéjében, a türelemben, a tökéletesség utáni törekvésben van. Aztán Jézustól mi sem volt távolabb, mint az, hogy a nyomort, a szegénységet a külső körülményekből magyarázza ki. Neki egész törekvése az volt, hogy az embereket arra oktassa, hogyha belül tiszta lesz a szív, az egész élet tiszta és hasznos lesz. Ha annyi hitetek volna, mint a mustármag, hegyeket mozdíthatnátok ki helyekből. Így szól a Jézus. Erről szól a kovászról, mustármagról szóló gyönyörű példázataiban is. S ezt a hitet, a szív, a lélek tisztaságát olyannak tartja, mint a drágakövet, melyet, a ki megtalált, mindenét eladja, hogy azt megszerezhesse. Sehol és soha egy szót sem szóloit arról, hogy a külső vagyonban áll a valódi boldogság. Sőt ellenkezőleg int: „Ne gyűjtsetek kincset e földön, hol a rozsdá és a moly megemészti és a hol a lopók kiássák és ellopják azt. Hanem gyűjtsetek magatoknak kincset mennyországban, hol sem a rozsdá, sem a moly meg

¹ „Jézus Christus und das Gemeinschaftsleben der Menschen“ von Lic. theol. Oskar Holtzmann. Freiburg und Leipzig 1893. p. 10.

nem emészti és a hol a lopók ki nem ássák, sem el nem lopják. Mert a hol vagyon a ti kincsetek, ott léssen a ti szivetek is. (Máté 6r. 19—21. vers.)

A Jézus ezen szavaiból s számtalan más helyről kitűnik, hogy ő a legnagyobb boldogságot nem a külső, testi javukba helyezte. Ha a socialisták nézete volna a helyes, akkor sok dolgot nem lehetne megérteni. A Jézus felfogása magasztos és szép, a miből a világi gazdaság gyűlöletét oktalanság volna kimagyarázni. Jézus sem akarta ezt, hanem a vagyonnak azt az igen nagy becsét, a lelkiek fölé való helyzetetését kárhóztatta, tehát éppen a socialdemokraták eszméjét is. E helyen nem tartom czélszerűtlennek egyik nagy magyar költő felfogását idézni, a melyben a józan magyar ember gondolkozásmódját látom megtestesülve.

„S nem a világi jókat megtagadni,
De józan észszel velek élni tudni
A bölcseségnek titka és jele“.

(Berzsenyi D.: „Vitkovics Mihályhoz“ című versében.)

Az apostolok és egyházi atyák szintén ebben a szellemben értelmelték a Krisztus tanításait. Az egyházi atyák tanításaiból világos, hogy a gazdaság és a szegénység azért vannak rendelve, hogy a gazdagok adakozók, a szegények pedig türelmesek legyenek. Érdekes az egyik egyházi atyának, Lactantiusnak a nyilatkozata: „Isten előtt nincs más szegény, mint az, kiből nincsen igazság s nincs más gazdag, mint az erényekben bővelkedő. Hát köztetek mondaná valaki nincsenek-e gazdagok s szegények, urak és rabszolgák? Nincs-e valami, a mi őket egymástól megkülönbözteti? Nincs semmi s azért mondjuk testvérnek egymást, mert egyenlőknek hisszük magunkat. Mert mi az emberi javakat nem a test szerint mérjük; s bármilyenek is a testi különbségek köztünk, nincsenek rabszolgák, csak testvérek a lélekben: társak a vallás szolgálatában“.¹

A socialisták pedig ebben a szép felfogásban nem találnak üd-vőt és boldogságot. A mint Mably kifejjezi, nem ezek a lelki javak a fők és a valódiak, hanem: „A gazdaság, a bőség, a művészet és az ipar valódi javak az ember részére“.² „Az embernek ember által kizsákmányoltatását meg kell szüntetni a tulajdon igazságosabb ki-egyenlítésével“, így szól Bazard. A családi vagyon öröklését meg kell szüntetni, mert csak az önszerzett vagyon az igazi tulajdon, a munka-képesség jog az új birtokra, a miért is csak az államhatalom az

¹ Lactantius „Institutione divinae“ lib. V. cap. XIV. XV.

² Idézve Paul Janet „Politika és morál“ III. kötet 429. lapjairól.

általános örökös, a kinek az a hivatása, hogy a hagyatékot tagjai között ossza fel „mindenkinek tehetsége szerint és minden tehetségnek munkája szerint úgy, hogy mindenkinek világi állása ne a születési vak véletlentől, hanem az ő érdemétől tétessék függővé“.

Fourier Károly, (1772–1837.) szerint ismernünk kell kinek-kinek mire van hajlandósága s a lelki tehetségek szerint kell a munkát felosztani. Az emberi jóllét szerinte is a földi törekvés végcélja. Ugy kell a munkát felosztani, hogy mindenki dolgozzék is, élvezzen is hajlandósága szerint. A hajlandóság kielégítése szerinte közös-háztartás által érhető el. Egy háztartáshoz 400 család 1800 taggal sorozandó egységyszögmérföldnyi fekvő birtokkal. Lakásuk egy közös épületben lenne. A költséget részvények által fedeznék. A munkát különböző sorozatba osztanák s a fogyasztásban az egyéni hajlandóságra figyelemmel kell lenni s a közös vagyomból annyit kell kinek-kinek juttatni, a mennyi őt munkája, talentuma tőkéje után megilleti. Azt hiszi, hogy ilyen rendszer mellett minden rossz indulat és gonoszság száműzve lesz az emberiségből, az emberszeretet lesz a cselekedetek rugója, nem az önzés és az önfentartás. Az egész társulat élén a részekből választott tanács áll.

Van olyan szocialista, ki a földművelési munkában mindenkivel részt vetetne. Legtöbb szocialista író szerint a munkaképesek a betegek-ről, a szerencsétlenek-ről gondoskodnának.

A tulajdont, mint a munka jutalmát: úgy nézik a szocialisták. Holott a szentírásban egy szó sincs erről. Jézus ugyan megmondotta, hogy méltó a munkás az ő jutalmára, de arról nincs szó, hogy a munkát csak is vagyonnal lehet jutalmazni. Az ember nem azért él, a mit lát. Sőt inkább az emberiség előtt valami magasabb cél lebeg. Az ember legnagyobb örömét ma is nem a vagyonban, hanem másokban találja fel. A vagyon nem végcél, csak eszköz. Kinek vagyona van, annak abban telik öröme — kivéve a fősvényt — ha vagyonából gyermekeiért, egyházáért, valamely szent ügyért áldozatot hozhat.

Vannak munkák, melyeket vagyonnal nem lehet megfizetni s éppen látjuk, hogy az önzetlen, lelkes munkákat e világ szűk markulag szokta pénzzel megfizetni. Akkor hová lesz a lelkiismeret békéje, az önérzet nyugalma? a mi a legnagyobb jutalma a lelkiismeretes munkának. Vajjon földi vagyonnal meg lehet-e ezt váltani, fizetni?

Aztán Jézus a meglévő társadalmi rendet nem akarta felforgatni. Ha a tulajdon az állam kezébe menne, vajjon ki állana jót arról, hogy az igazságosan osztaná ki kinek kinek talentuma és munkája szerint! Ki becsülné meg a munkát és minő mérték szerint?

S ki tudná azt meghatározni, hogy kinek milyen a talentuma? Bizony ilt nagy nehézségekkel, lehetetlenségekkel állunk szemben, a mi a helytelen felfogás eredménye.

Aztán azt a tulajdont nem a chinai közmondás értelmében tekintjük, mely szerint a tulajdon lopás, hanem úgy nézzük, mint Isten adományát, hogy a gazdagok az Isten jóságából annak időszereinti birtokosai s a feleslegből jótékony célra, a szegényeknek alamsznát adni tartoznak szeretetből és könyörületből.

A szociálisták azzal érvelnek, hogy a vagyon a munkának legyen a jutalma.

Vajjon a kereszténység nem akarja-e, hogy a munkás megkapja jutalmát? Hisz Jézus mondotta méltó a munkás az ő jutalmára, Pál apostol szerint, a ki nem dolgozik, az ne is egyék. A szociálisták elakarják enyésztetni azt a viszonyt, a mi a tőkepénzes és a munkás között van, hogy ne éljen amaz munka nélkül a tőkéjéből, míg emezt lealacsonyítja géppé. Angolországban törvény szabályozza nagyon helyesen a tőkepénzesek (gyárosok) és a munkások közötti viszonyt. Állami felügyelők ügyelnek fel a törvény rendeleteinek megtartására. Valóban a tőke és a munkások közötti viszony minden országban humánus törvények által rendezendő, mert legtöbbször ott nő az elégedetlenség a munkások között, a hol igazságtalanul bánnak el velük. Ha van a tőke és a munka között különbség, visszaélés, azt lehet orvosolni és kell is, de nem következik, hogy ezeknek kívánata az amazok megfosztassanak jogos tulajdonaiktól. Ez éppen olyan igazságtalan, mint a tőkepénzesek részéről a munkások munkaerejének kizsarolása és a velük való keresztényietlen eljárás.

Sok szociálista a vagyont közössé szeretné tenni, mint van ez az oroszoknál és a svájci öskantonokban. „Az oroszoknál a föld a falu közös tulajdona, csak a ruha és a fegyverzet nem. Az egyeseké csak az ideiglenes haszonélvezet. A község ügyeit maga intézi, az állam nem avatkozik a közigazgatási dolgaiba. A község kezeskedik az adó lefizetéséről“.¹ „Itt is léteznek egyenlőtlenségek. Akadnak rest és gyöngye egyének, kik pálinkáért vagy más pillanatnyi előnyért eladják osztályrészüket“.

„A rendszer ellen felhozzák, hogy az megakadályozza az intenzív földművelést; a minden családnak jutó földrésznek fekvése maga után vonja a hanyagabb munkálkodást; a község solidaris kezeskedése

¹ Gyulai P., „Budapesti Szemle“ 1882. 63. sz. 404. lapon. („Medveczky F. Adalékok a tulajdon történetéhez“) — című cikkében.

következtében a szorgalmasok viselik az egész terhet; a paraszt úgy szólván a község jobbágya“. (B. Sz. 405 l.) „Pártolói felhozzák, hogy proletárok nem veszélyeztetik a rendet, mert minden munkás igényt tart a községi föld egy részére. A gyermekek nem lakolnak szülőik pazarlásáért. A családok elegendő vagyona és szilárd szervezete megóvja a társadalmat a forradalmi mozgalmaktól. Miután a föld az összes lakosság eladhatatlan birtoka nem lehet küzdelem tőke és munka között“.

A collectiv tulajdon czáfolatára idézem két magyar író érvelését. — Deák Ferencz, így nyilatkozik a hitbizományok eltörléséről 1834. július 14-én mondott beszédében.¹ „A közös administratio hasznos voltát (t. i. a birtok közös kezelését) az embereknek csak két osztálya védelmezheti; az egyik, a mely a közösből más kárával igazságtalan hasznot hoz, a másik, kinek személyes iparkodása kisebb, mint a közös administratioé. De más kárával boldogulni nem akaró s az igazság mezején önerejével előrehaladni szerető emberek a közös administratiót nem védelmezhetik“. Ebben azt mondta ki, hogy sokkal jobb az egyes tulajdonosok által különvitt kezelése a birtoknak, mint a közös kezelés.

Dr. Lánczy Gyula² elismeri az orosz rendszer általános elterjedését és nagy korát, de egyszersmind arra is utal, hogy ez egészen primitív intézmény a cultura igen alacsony fokának felel meg, hogy csak barbár és kevésbé művelt népeknél található, nem pedig a civilizatio legfelső fokát elért népeknél. Hiteles tényeket hoz föl ellenök. Utal arra, hogy e rendszerben boldogság, gazdaság, magasabb egyéni erény, igazi egyéni szabadság nem létezik, hogy az megakadályozza az egyén fejlődését, a civilizatio haladását, a társadalmi színvonal emelkedését, az anyagi és szellemi cultura felső fokainak elérését. Szerinte a tökéletes egyéniség az eszmény, a mire törekedni kell. A socialitas elve hátráltatja az egyén tökéletesedését. Szerinte nem a társadalomról kell gondoskodni, hanem az egyénről, szabadságáról, jóllétéről, haladásáról, nem társadalmi szervezetről, hanem az egyén fejlődéséről a társadalomban.

Hogy aztán a tömeg milyen és mekkora nevelésben részesüljön arról nem szól észrevételében. —

Tény az, hogy a vagyonközösséget ennek közös kezelését a socialista írókkal szemben a legtöbb író elítéli és helyteleníti az említett okokból.

¹ Budapesti Szemle 1882. évf. 70. sz. 3. lap.

² Budapesti Szemle 1882. évf. 63. sz. 415—416. l.

Az sem igazságos, hogy az állam legyen a vagyon örököse. Az állami mindenhatóság jóra nem vezethet és ezt józan észszel helyeselni nem lehet. Minél több hatalmat adnak a kormányok kezébe, annál több lesz a visszaélés, ha nem valódi humánus férfiak állanak a kormány élén. Eltekintve attól, hogy az egyéni szabadság, az igyekezet csirájában lenne elfojtva, a mi a keresztény felfogás mellett annyi szép tettnek volt a szülőanyja,

A socialismus nemcsak egyéni szabadságától fosztaná meg az embert, hanem a személyi függetlenségtől is. Ha pedig az egyéni kereset jogától meg lesz fosztva az ember, minden kedve elmegy a munkától s mivel az egyénnek sem jutalmat, sem érdemet nem számít be, nem nyújt módot arra, hogy kiki kötelessége pontos teljesítésével fejtsse ki emberi méltóságát s szerezzon magának érdemet. Az embert géppé aljasítaná e rendszer, a fennálló társadalmi, állami, egyházi rendet teljesen felforgatná s még is egészen ellenkezője éretnek el annak, a mit a socialismus céljának vall, az egyéni jólétnek, bekövetkeznek az elszegényedés, a miveletlenség, az anarchia.

Van a socialismusban is elismerésre méltó, hogy a betegek, nyomorultak sorsáról az egészségesek gondoskodnának, meg az, hogy foglalkozik amaz eszmével, hogy az emberek millioinak nyomorán miként segítsen.

De ez eszmék a kereszténységből vannak véve.

A Jézus így szólott: „A ki köztetek akar nagy lenni, a ti szolgátok legyen. És a ki akar ti közületek első lenni, legyen mindennek szolgája. Mert az ember fia is nem jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgálna és adná az ő lelkét váltságának árul sokakért. (Márk. 10r. 43—45.) Apostola, Pál meg azt mondja: És mindenestől megmutattam néktek, hogy szükség volna ilyen módon munkálódván az erőtlenekekről gondot viselni és megemlékezni az úr Jézus beszédéről, hogy tudniillik ő mondotta: Jobb adni másnak, hogy nem venni“. (Cselekedetek. 20r. 35v.) Szépen mondja Holtzman¹ „A synoptikus evangéliumokból világos a Jézus történeti képe. Itt az egészen az a gondolat vonul át, hogy senki sem a magányban és a másoktól való különélésben, hanem mindenki a másokért való élésben találja életének becsét“. Jézusnak legfőbb parancsa is az volt, hogy másokat szeressünk. A tékozló fiu, az elveszett juhról szóló példázatokban azt mutatja meg, hogy milyen nagy az öröm a bűnösök megtérésén.

¹ i. m. 17. lapján.

„Sokkal szebb — mondja Holtzman, ha a jók — ha az emberek közt jókról szabad beszélni — a rosszak megmentésén, mintha ezek megbüntetésén fáradoznak“.¹

Tehát a mi a socialismusban szép, a másokról való gondoskodás a kereszténységből van véve, nem új, ami pedig új és az ő eszméjük, az téves és helytelen felfogás eredménye.

Sokat hangoztatták egy időben, hogy hazánkat a socialismustól nem kell félni. Miután az Alföldön már fellépett, gyökeres orvosszereket ajánlanak annak kiirtására. Szerintünk sem erőszakkal sem a törvényhozás útján nem sikerül ezt a bajt orvosolni, hanem társadalmilag és egyházilag.

A kereszténység éltető szelleme az, a mely ezt a bajt elhárítani alkalmas. Ha a szivekbe és a lelkekbe az a tiszta és nemes felfogás befészkel magát, a mely a Jézus tanításain az evangéliumokban előmlik, csak is ez a mi kiürthatja szerintünk e veszedelmes felfogást.²

DÉZSI MIHÁLY.

¹ i. m. 32. lapján.

² Ettől a szellemtől vezéreltetve az állam nemcsak részt vehet, hanem hivatva van a részvételre a kérdés megoldásában. Az állam eszközei ugyan külsők. De ezeken is meg lehet a kereszténység elveit mutatni, és így elősegíteni azt, hogy az egyénekből ama nemes, tiszta felfogás legyen uralkodó. Szerk.

„Istenről való szent elmélkedések“ a XVII-ik százban.

(Első közlemény.)

Nem kis önérzettel tekinthetnek vissza az unitáriusok egyházuk háromszáz éves dicső multjára, a háromszáz éves hitharczra, melyet vívtak az apostoli kereszténységet pogányszerű elemekkel elborító szentháromság dogmája ellen. Mily fegyverekkel vívták meg elődeink a hitbuzgóság ez elszánt harcát, ma már alig-alig ösmeret s. Mily sokáig tartó hősies küzdelmet állottak ki, arról is csak egy letűnt kor irodalmi emlékei beszélnek. Nem akadt még történetírója e tiz emberöltőn át tartó szakadatlan ostromnak; szükséges tehát, hogy a szemünkbe akadt jellemzőbb vonásokat följegyezzük az emlékezet számára, hogy egy elfogulatlan utókor hálás kegyelete dicső epizódjait alkossa meg majdan belőlük a vallástörténelem egyik legérdekesebb eposzának.

1532-ben kezdte meg az „Antikrisztus“ elleni nagy harczot a nagyhirű Servet Mihály „De Trinitatis Erroribus“ czimű sokat üldözött munkájával. Őt követték Blandrata, Palaeologus Jakab, Sommer János és Socini Fausto, Dávid Ferencz, Basilius István, Válaszúti és Enyedi György, kik mindannyian bocsátottak ki polemikus műveket a szentháromság ellen s a tudomány és *sana ratio* érveivel czáfólgatták az emberi értelemhez nem férő képtelen tan támogatására feltalált erősségeket. Genfben, Wittenbergben, sőt a tengeren túl Angliában is jelentek meg támadó iratok műveikre s annyira hatottak tudományuk súlyával kortársaikra, hogy egy tudós württembergi professzor, Martini Jakab, nem késik játéknak minősíteni az ősz orthodox katholikus egyház küzdelmeit az arianusok- és photinianusokkal szemben, összehasonlítva azokat e teljes theologiai készültséggel föllépő újabb eretnekekkel. (Lásd *Ker. Magvető*. XXV. 227.)

Socini, Enyedi és Goslaw műveiről szól a tudós Martini ily önkénytelenül is kitüntető elismeréssel. Számos kitünő polemikus munkát irtak azóta is mind magyar s mind lengyel részről a szentháromság dogmája ellen; úgyhogy senki sem fog ma csodálkozni az ellenfél azon újabb ítéletén, mely 1872. decz. 15-kén a debreczeni